

ÜSLÛP

izâfet terkihi, sıfatlar, fiiller, cümle, hayaller, yapı olmak üzere on altı başlık altında ele almıştır. Kaplan'ın bu çalışması o yıllarda yeni bir deneme olarak dikkat çekmiştir.

XX. yüzyılın ortalarından itibaren dil bilimi alanındaki gelişmelerin üslûp incelemelerinde kullanılmaya başlanması yeni problemler ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu konuda teorisyenler, modern dil biliminin doğuşuyla üslûp incelemelerinin başlaması arasındaki paralellığe dikkat çekmişler ve üslûp incelemesinin üslûp öğelerini tesbitle metin içindeki işlevlerine yorum getirmek olduğuna işaret ederek üslûp teorisi konusunda dil bilimiyle eleştiri arasında bir uzlaşmanın sağlanmasını en faydalı yol olarak görmüşlerdir. Üslûbun dilden ayrı düşünülmemeyeceği, ancak bir metnin dil biliminin ortaya koyduğu metot ve kurallardan hareketle incelenmesinin de üslûp araştırması sayılmayacağını dile getiren Şerif Aktaş, dil biliminin çalışma alanının cümleyle sınırlı kalmasına rağmen üslûp incelemesinde aynı dil malzemesinin metin adı verilen bir bağlam içinde kazandığı söz değerine yönelmek gerektiğini ifade etmiştir. Böylece edebî eleştiriyle dil bilimi arasında yer alan bir alanda metin değerlendirmesine imkân sağlayan bir sahanın varlığı ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1330, s. 61-64, 192, 198-199, 203-204; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 282-283; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* (haz. Zeynep Kerman), İstanbul 1977, s. 143; Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri Üzerine*, Ankara 1986; Pervin Çapan, "Divan Şairinin Üslubuna Dair", *Tuncer Gülensoy Armağanı* (haz. Ahmet Buran), Kayseri, ts. (Bizim Gençlik Yayınları), s. 174-181; Hasan Boynukara, *Modern Eleştiri Terimleri*, İstanbul 1997, s. 240-242; Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul 1999, s. 47-79; *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007 Bildiriler: Türkçe'nin Söz Dizimi ve Türk Edebiyatında Üslûp Araştırmaları* (ed. Hayati Develi), İstanbul 2009, I-II; M. Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, İstanbul 2010, s. 251-252; Azra Ahat [Erhat], "Üslûp İlmünde Yeni Bir Usûl", *Romano-loji Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 1-6; Buffon, "Üslûp Hakkında Nutuk" (trc. Sabahattin Eyüboğlu), *Tercüme*, sy. 7, İstanbul 1941, s. 32-37; Kâzım Yetiş, "Bir Araştırma Konusu Olarak Üslûp ve Mehmet Kaplan", *TKA*, XXXII/1-2 (1994), s. 377-388; Şener Demirel, "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslûp Hareketleri: Klasik Üslûp-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallileşme", *Turkish Studies*, IV/2 (2009), s. 279-306.

ÂLİM KAHRAMAN

ÜSMENDÎ

(الأسمندي)

Ebû'l-Feth Alâüddin Muhammed
b. Abdilhamid b. Hüseyin
el-Üsmendî es-Semerkindî
(ö. 552/1157 [?])

Münazaracı yönüyle meşhur olan
Hanefî fakihî ve kelâm âlimi.

488 (1095) yılında doğdu. Semerkant'ın Üsmend (Esmend) köyünde doğduğu veya ailesi bu köyden olduğu için Üsmendî diye tanındı. Babasının ismi kaynakların çoğunda Abdülhamîd, bir kısmında Abdülmecid veya Abdürreşid şeklinde kaydedilmektedir. Bazı müelliflerin Üsmendî yerine Râzî nisbesini kullanmaları veya Ebû Hâmid, Ebû Bekir gibi künyeler zikretmeleri istisna hatasından kaynaklanmalıdır. Babasının adında ve künyesindeki karışıklık sebebiyle Ömer Rızâ Kehhâle bu adla iki ayrı kişiye yer vermiştir (*Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 387, 409). Hocalarına dair kaynaklarda fazla bilgi yoktur; ancak Eşref b. Muhammed el-Alevî'den fıkıh tahsil ettiği, Bağdat'ta iken Sadrüşşehid Ömer b. Abdülâzîz el-Buhârî'den hadis rivayet ettiği ve Ali b. Ömer el-Harrât'tan hadis dinlediği nakledilir. Öğrencileri arasında *el-Furûk* sahibi Ebû'l-Muzaffer Es'ad b. Muhammed el-Kerâbîsî, Sirâceddin el-Hûşî, *el-Hidâye* müellifinin oğlu Nizâmeddin Ömer el-Merginânî'nin isimleri geçer. Tabakat âlimi Sem'ânî'nin oğlu Abdürrahîm es-Sem'ânî ve Asyût Kadısı Ebû'l-Berekât Muhammed b. Ali el-Ensârî'nin de ondan hadis rivayet naklettiği belirtilir.

Sem'ânî'nin bizzat kendisinden dinleyip aktardığına göre Üsmendî, Merv Kadısı Muhammed b. Hüseyin el-Ersâbendî'yi görmek için Merv'e gitti, onu bulamayınca babasının (Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî) dersine katıldı, daha sonra oradan ayrıldı. Hac münasebetiyle Bağdat'ı ziyaret ettiğinde buradaki âlimlerle münazaralarda bulundu ve onlara üstünlüğünü kabul ettirdi. Ayrıca Bağdat'ta iken İbnü'l-Cevzî'nin vaaz meclisine katıldı, hocası Sadrüşşehid'in oğlu Ebû Ca'fer Şemseddin Muhammed b. Ömer'le görüştü. Ancak kaynaklarda, Üsmendî'nin aynı bölgeye mensup çağdaşı *Tuhtetü'l-fukahâ'* müellifi Alâeddin es-Semerkindî ile görüşüp görüşmediğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Hacdan döndükten sonra hayatının son dönemlerinde münazara ve cedeli terkedip zühd hayatı yaşadı ve birçok biyografi kaynağına göre 552 (1157) yılında vefat etti. İbnü'l-Cevzî, İbn Hacer,

İbn Tağrîberdî ve İbnü'l-İmâd gibi müellifler ölüm tarihini 563 (1168) olarak kaydeder. Sem'ânî'nin 553'te hac dönüşünde Merv'de Üsmendî ile görüştüğünü belirtmesi ölüm tarihi hakkındaki soru işaretlerini arttırmaktadır.

Biyografi yazarları Üsmendî'nin önde gelen bir münazaracı olduğu, cedel ve hitabette yetenekli sayıldığı konusunda aynı fikirdedir. *Tarîkatü'l-hilâf* adlı eserinde mezhebin görüşünü savunmak ve muhalif görüşleri reddetmek için naslar yerine daha ziyade cedel usulünü kullanması bu yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Fıkıh, fıkıh usulü, hilâfiyat ve kelâm alanlarında tanınan Üsmendî hakkında kaynaklarda iki iddia yer almaktadır. İbn Tağrîberdî'nin ileri sürüp İbnü'l-İmâd tarafından tekararlanan onun ilim konusunda cimri olduğu, hatta sorulan sorulara bile cevap vermediği yönünde bir iddia vardır. Daha erken dönemdeki kaynaklarda geçmeyen bu iddia Üsmendî'nin münazaracı kimliği ve ilmî temaslara açık yapısıyla uyusmamaktadır. Bir eserini arkadaşlarının isteği üzerine kaleme aldığını belirtmesi de (*Bezlü'n-nazar*, s. 3) bu iddianın zayıflığına işaret eder. İddia eğer doğru ise bunun münazarayı terkedip uzlete çekildiği hayatının son dönemlerine ait bir tavır olması mümkündür. İkincisi bazı kaynaklarda yer alan içki alışkanlığıyla ilgili iddiadır. Özellikle İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Hacer gibi Şâfiî ve Hanbelî biyografi yazarlarının yer verdiği bu iddia, Sem'ânî'nin içki içtiği gerekçeyle Üsmendî'den hadis rivayet etmediği şeklindeki sözlerine dayanmaktadır. Bu ifade sonraki kaynaklarda bazı eklemelerle onun içki müptelası olduğu şeklinde yayılmıştır. İbn Hacer, İbnü'l-Cevzî'den naklen Üsmendî'nin münazarayı bırakıp kendini ibadete ve hayır işlerine vermesinden hareketle onun bu alışkanlığı terkettiğini ileri sürer. Ancak Sem'ânî, kendisinin hadis rivayet etmediğini belirttiği halde oğlunun Üsmendî'den hadis rivayetinde bulunduğunu, ayrıca tövbe ettiğine ilişkin herhangi bir şey söylemeden hac dönüşünde Merv'e uğradığında ona birtakım hadisleri okuduğunu belirtmesi söz konusu iddiayı zayıflatır niteliktedir. Hanefî biyografi yazarlarının eserlerinde böyle bir iddiaya yer vermemeleri dikkat çekicidir. Bu durum söz konusu suçlamanın Hanefîler'in mubah, diğer mezheplerin haram saydığı nebzele ilgili tartışmanın abartılmasından kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir (krş. *Tarîkatü'l-hilâf*, neşreden giriş, s. 37-39).

Eserleri. 1. Tarikatü'l-hilâf beyne'l-e'immeti'l-eslâf. Fıkıh konularına göre düzenlenen eser, Hanefilik içinde bazı görüş farklılıklarının yanında özellikle Hanefilerle Şâfiiler arasında ihtilâflı 200 civarında meseleyi içermektedir. Metinde daha çok akli gerekçelere yer verildiği ve bu yönüyle cedel tekniğinin ağırlıklı biçimde uygulandığı görülmektedir. *Bezlü'n-nazar ve Lübâbü'l-kelâm* adlı eserlerinin mukaddimesinde müellif bu eserini zikretmektedir. Atıfta bulunmamakla birlikte mesele başlıklarının bile çoğunlukla aynı olması sebebiyle Sibt İbnü'l-Cevzî'nin *İşârü'l-inşâf fi âşâri'l-hilâf* adlı eserinde Üsmendî'nin bu kitabından faydalandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Osman b. Ali ez-Zeylaî *Tebyinü'l-hakâ'ik*'te yirmiden fazla yerde esere atıfta bulunmuştur. Eser Muhammed Zekî Abdülber (Kahire 1410/1990) ve Ali Muhammed Muavaz (Beyrut 1413/1992) tarafından yayımlanmıştır. **2. Bezlü'n-nazar fi'l-uşûl.** Son dönem kaynaklarında bu adla geçmektedir (Leknevî, s. 176; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 92; Ziriklî, VI, 187; Kehhâle, III, 387). Eserin yazma nüshasının başında *Kitâbü'l-Mizân fi uşûli'l-fıkh* şeklinde bir kayıt varsa da (neşredenin girişi, s. 43) bu başlık muhtemelen *Mizânü'l-uşûl* müellifi Alâeddin es-Semerkindî'nin eseriyle karıştırılarak müstensih tarafından konulmuştur. Eserin mukaddimesinde (s. 3) müellifin *Tarikatü'l-hilâf* adlı eserine atıfta bulunulması kitabın Üsmendî'ye ait olduğunu göstermektedir. Giriş kısmında müellif, arkadaşlarının kendisinden usulün bütün konularını içeren bir eser yazmasını istediklerini, bunun üzerine kitabını kaleme aldığını belirtir. Konuların tertibi bakımından büyük ölçüde Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *Kitâbü'l-Mu'temed*'ine benzeyen eserde birçok açıklama isim verilmeden ondan ictibas edilmiştir (örnek olarak *krş. Bezlü'n-nazar*, s. 269-306; *el-Mu'temed*, I, 316-363). Bununla birlikte müellif, Mu'tezile usulcülerini ve Hanefiler arasında ihtilâflı meselelerde mezhebinin görüşlerini savunmuştur. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tek yazma nüshası (Damad İbrâhim Paşa, nr. 485) esas alınarak Muhammed Zekî Abdülber tarafından edisyon kritiği yapılmıştır (Kahire 1412/1992). Ayrıca Yahyâ Murâd tarafından *el-Mizân fi uşûli'l-fıkh* başlığıyla gerçekleştirilen bir neşri daha mevcuttur (Beyrut 1425/2004). **3. Lübâbü'l-kelâm.** Hanefî-Mâtürîdî itikadî geleneğini özlü biçimde ortaya koyan bir eserdir. Bazı kaynaklarda *el-Hidâye fi'l-kelâm* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2040;

Kehhâle, III, 387) ve *el-Hidâye fi uşûli'l-iftikâd* (Leknevî, s. 176) adıyla geçen eserin ismi yazma nüshalarının birinde *Kitâb fi Taşhihi'l-iftikâd*, diğerinde *Lübâbü'l-kelâm* şeklinde kaydedilmiştir. Söz konusu başlıkların çoğunun eserin mukaddimesindeki ifadelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Eserin içeriğine uygunluğu gerekçesiyle M. Sait Özervarlı, *Lübâbü'l-kelâm* ismini tercih ederek bir giriş ve değerlendirmeyle birlikte kitabı neşretmiştir (İstanbul 1426/2005). Üsmendî, eserinin sonunda kelâma dair daha geniş bir çalışma yapmayı düşündüğünü belirtmekte, ancak onun böyle bir eseri yazıp yazmadığı bilinmemektedir. **4. Şerhu Manzûmeti'n-Nesefiyye.** Necmeddin en-Nesefî'nin hilâf ilmine dair eserinin şerhi olup kaynaklarda *Haşrû'l-mesâ'il ve kaşrû'd-delâ'il* adıyla da geçmektedir. Katologlarda *Muhtelifü'r-rivâye fi şerhi'l-Manzûme ve 'Avnü'd-dirâye ve muhtelifü'r-rivâye* isimleriyle Üsmendî'ye nisbet edilen eserler de aynı kitaptır. *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1187) ve *Mu'cemü'l-mü'ellifin*'de (III, 387) *Haşrû'l-mesâ'il*'in Ebü'l-Ads es-Semerkindî'nin *'Uyûnü'l-mesâ'il* adlı eserinin şerhi diye kaydedilmesi doğru değildir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde belirtilen farklı isimlerle esere ait çok sayıda yazma nüsha bulunmaktadır (*Lübâbü'l-kelâm*, neşredenin Türkçe yazdığı giriş, s. 28-29). Biyografi kitaplarında, Üsmendî'ye nisbetle *el-Âlim* adıyla bilinen fıkıha dair birkaç ciltlik bir ta'lika ve bir tefsir kitabı zikredilse de bunların günümüze ulaştığına dair bilgi yoktur. Öte yandan Alâeddin es-Semerkindî'ye ait *Tuhtetü'l-fukahâ'*, *Mizânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-ukûl*, *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'an* adlı eserler de isim ve nisbe benzerliği sebebiyle bazı kaynaklarda Üsmendî'ye izâfe edilmiştir (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 92; Kehhâle, III, 387). Bağdatlı İsmâil Paşa, Nüredin es-Sâbü'nî'nin *el-Hidâye* üzerine yazdığı kelâma dair şerhi Üsmendî'ye nisbet etmiştir (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 92).

BİBLİYOGRAFYA :

Üsmendî, *Tarikatü'l-hilâf fi'l-fıkh beyne'l-e'immeti'l-eslâf* (nşr. M. Zekî Abdülber), Kahire 1410/1990, neşredenin girişi, s. 17-39; a.m.f., *Bezlü'n-nazar fi'l-uşûl* (nşr. M. Zekî Abdülber), Kahire 1412/1992, s. 3, 269-306, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 17-45; a.m.f., *Lübâbü'l-kelâm* (nşr. M. Sait Özervarlı), İstanbul 1426/2005, s. 32, 195, ayrıca bk. neşredenin Türkçe yazdığı giriş, s. 25-30; Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384/1964, I, 316-363; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Muhammed Avvâme), Kahire 1980, I, 255-256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVIII, 180; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1977, I, 189; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyinü'l-*

hakâ'ik, Bulak 1313, III, 184, 230; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 551-560*, s. 97-98; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arnaût – Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000, III, 182; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1419/1998, XVI, 427; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'diyye*, III, 208-209; IV, 136, 418; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1423/2002, VII, 274-275; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, Beyrut 1411/1990, VIII, 255; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zahire* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1413/1992, V, 359; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. M. Hayr Ramazan Yusuf), Dimaşk 1413/1992, s. 243-244, 265; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1396/1976, II, 177; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1187, 1636, 1868, 2040; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), VI, 348; Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (nşr. Süleyman b. Sâlih el-Hizzî), Medine 1417/1997, s.186; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 176; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 641; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 92; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 187; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 387, 409; M. Sait Özervarlı, "Alâeddin el-Üsmendî'nin Kelâmcılığı ve Bilgi Teorisi: Mâverâünnehir Kelâm Düşüncesine Bir Katkı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2003, s. 39-63; Burhan en-Nefâti, "el-Üsmendî, Ebü'l-Feth Muhammed b. 'Abdülhamîd", *Mv.AU*, I, 674-680.

DAVUT İLTAŞ

□ KELÂM. Daha çok fıkıhçılığı ve hilâf ilmine katkılarıyla tanınan Üsmendî'nin *Lübâbü'l-kelâm* adlı eseri onun kelâmcı yönünün de bulunduğunu ortaya koymaktadır. Üsmendî kelâm konularını işlerken özellikle Mu'tezile'nin delillerini cevaplandırmak suretiyle Mâverâünnehir'deki Hanefî / Mâtürîdî kelâm ekolünün nakli ve akli delillerini sunmaktadır. Bilhassa fıkıh usulüyle ilgili *Bezlü'n-nazar* adlı eserinde Hanefî / Mu'tezilî âlimi Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin kelâmî usul teorisinden ve onun *el-Mu'temed*'inden etkilendiği de kelâmda kesinlikle Mu'tezilî değildir. Çünkü halku'l-Kur'an, ef'âl-i ibâd, aslah, rü'yetullah gibi tartışmalı konularda Mu'tezile'nin görüşlerini reddettiği gibi bu ekolü kastederek Kaderiyye'yi müstakil bir başlık altında eleştirmiştir (*Lübâbü'l-kelâm*, s. 144-154). Ayrıca tekvin sıfatını ve bunun mükevvenenden farklı olduğunu savunması da onun bazı sentez girişimlerine rağmen Mâverâünnehir ilim geleneğinin genel çerçevesi içinde kaldığını göstermektedir. Üsmendî, ele aldığı konularda kendi görüşünün doğruluğunu ispat etmeye çalışırken okuyucunun meseleyi iyice anlaması ve kesin bir kanaate ulaşabilmesi için iki aşamalı bir akıl yürütme yöntemi kullanmıştır. "Tarikatü'l-binâ" adını verdiği birinci aşamada meseleyi ilke temelinde ele alıp içeriğini ortaya koyarken "tarikatü'l-